

Onderzoeksvoorstel Fonografische activiteiten in Nederlands Indië, 1903-1950.

Dankzij de mij door het Prins Bernhard Cultuurfonds toegekende muziekprijs 2007 is €37.500 beschikbaar voor onderzoek dat in de lijn ligt van de werkzaamheden die voorheen door mij zijn verricht m.b.t. de Nederlandse Antillen en Aruba. De prijs stelt mij in staat een lang gekoesterde wens – onderzoek naar de fonografische activiteiten zoals die in het voormalig Nederlands Indië* hebben plaatsgevonden – in kaart te brengen. Indische platen, incidenteel gevonden bij spuurwerk naar Antilliaans materiaal, wekte mijn nieuwsgierigheid. In het afgelopen jaar heb ik mij bij tijd en wijle verdiept in de haalbaarheid van een dergelijk onderzoek, dit door het achterhalen en lezen van relevante literatuur, het leggen van contacten met diverse personen en archieven en een oriëntatie op Indische kranten, aanwezig in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek.

Centrale vragen zijn: 1. Welke opzet van onderzoek moet worden gekozen? 2. Is er voldoende materiaal te traceren, zowel wat de platen zelf betreft als bronnenmateriaal? 3. Is het onderwerp interessant en is er behoefte aan het in kaart brengen van de platen?

1. Welke opzet van onderzoek moet worden gekozen?

Het ter beschikking staande bedrag, €37.500,- is een mooie som geld. Elk bedrag brengt ook beperkingen met zich mee. Ervaring uit eerder onderzoek leert dat voor deze toelage ongeveer 2 jaar parttime (20 uur per week) kan worden gewerkt, uitgaande van een matig honorarium en inclusief reiskosten en aanschaf van enige apparatuur. Gezien de grote hoeveelheid platen die aan het licht zou kunnen komen moet *in de eerste fase* in ieder geval van *integrale* digitalisering worden afgezien. Het is wel mogelijk om, voor illustratieve doelen als radio-uitzending, lezingen of wellicht een cd een handje ‘krenten uit de pap’ hoorbaar te maken. Totale digitalisering – waar ik in principe een voorstander van ben daar elke keus subjectief is – kan alleen wanneer aanvullende financiering zou kunnen worden verkregen. Aangezien nog geen duidelijkheid is met betrekking tot de hoeveelheid platen die het project zou gaan omspannen is pas na onderzoek een kostenindicatie te geven.

Met het oog op de beperkte mogelijke looptijd van het project en de onbekendheid van de hoeveelheid materiaal zal het onderzoek een inventariserend karakter moeten krijgen. Discografisch onderzoek, waarbij 1. zoveel mogelijk platen worden opgespoord, 2. deze platen zo goed mogelijk worden gedocumenteerd aan de hand van archiefonderzoek. Uiteraard wordt gedurende het onderzoek vastgelegd in welke archieven bepaalde platen te vinden zijn zodat – indien digitalisering is gewenst – deze vlot kunnen worden opgespoord.

Er is zo sprake van een afgebakend project. Waar met het oog op vervolgonderzoek en/of digitalisering rekening mee moet worden gehouden is dat veel fondsen geen lopend onderzoek ondersteunen. Het is daarom beter in dit stadium van digitalisering af te zien om hiervoor eventueel later, wanneer ook beter zicht is verkregen op de hoeveelheid platen die in het proces betrokken moeten worden, als apart project fondsen te werven. Hierbij zou dan ook een meer inhoudelijke, musicologische, catalogisering kunnen worden opgenomen. Dit is voor de Nederlands Indische opnamen temeer interessant daar bijvoorbeeld in de gamelan

---

* Met ‘Nederlands Indië’ wordt het gebied aangeduid dat tegenwoordig de Republiek Indonesia vormt, vóór de onafhankelijkheid in 1950. Het moet dus naast een geografische aanduiding ook gezien worden als de indicatie van een tijdperk. In dit zelfde licht moet het bijvoegelijk naamwoord ‘Indisch’ worden beschouwd.

rondom 1925 wijzigingen in de stemming zijn toegepast. Een opname van een ‘oude’ gamelan is om die reden mogelijk interessant, het verdient in ieder geval vermelding.

Het uiteindelijke project:

Het streven zal zijn te komen tot een discografie en geschiedschrijving van de fonografische activiteiten van diverse platenmaatschappijen in Nederlands Indië tussen 1903 en 1950. Verder kan er sprake zijn van een beperkte digitalisering van het materiaal. Dit zal vermoedelijk een louter illustratief doel hebben.

2. Is er voldoende materiaal, zowel de platen zelf als bronnenmateriaal, te traceren?

Grammofoonplaten

In de loop van circa 10 jaar heb ik een kleine collectie van circa 150 Indische platen kunnen vormen. Extreem zeldzaam zijn de platen niet. Inmiddels is er contact gelegd met twee verzamelaars die enkele tientallen platen bezitten. Van het KITLV is een lijst ontvangen van de in hun archief aanwezige opnamen. Het instituut voor musicologie van de Universiteit van Amsterdam beschikt over een collectie terwijl ook in de discotheek van de Wereldomroep en die van Beeld en Geluid te Hilversum materiaal aanwezig blijkt te zijn. Niet uitgesloten kan worden dat ook in Indonesië nog collecties kunnen worden getraceerd. Het ligt overigens in de bedoeling bij dit project samenwerking te zoeken met geïnteresseerden in de archipel.

Er blijkt voldoende materiaal vindbaar om – op grond van de platen – tot een overzicht te komen. Dit overzicht kan worden uitgebreid met archiefonderzoek.

Archieven

Er blijken verschillende bronnen aanwezig te zijn waarin gegevens met betrekking tot de platen kunnen worden teruggevonden. Wat de archieven van grammofoonplatenmaatschappijen betreft lijkt alleen het EMI archief, waarmee inmiddels contacten zijn gelegd relevante bronnen voor dit onderzoek in huis te hebben. Van de Duitse maatschappijen, hoofdzakelijk gevestigd te Berlijn, blijken de archieven bij de oorlogshandelingen in 1945 verloren te zijn gegaan. Af en toe duikt er toch nog wat op. Zo blijkt de Duitse discograaf Rainer Lotz overzichten van gemaakte opnamen te hebben. Voorts heeft onderzoek op de Koninklijke Bibliotheek aangetoond dat er vele jaargangen van diverse Indische kranten aanwezig zijn. Oriëntatie in een aantal hiervan doet blijken dat door de grammofoonplatenhandel veelvuldig werd geadverteerd. Vermoedelijk zullen bij tijd en wijle ook platen zijn besproken.

Deze bronnen, gekoppeld aan de platen zelf, zullen het mogelijk maken de platen goed te documenteren.

3. Is het onderwerp interessant en is er behoefte aan het in kaart brengen van de platen?

Het eerste deel van de in de titel gestelde vraag ‘Is het onderwerp interessant?’ is hierboven eigenlijk al beantwoord. Desalniettemin volgt hieronder nog een korte fonografische geschiedenis van Nederlands Indië om het positieve antwoord op de geopperde vraag te schragen. Het tweede deel van de vraag verdient nog enige toelichting.

In de afgelopen drie decennia zijn er wereldwijd artikelen verschenen die zich richten op de oriëntaalse grammofoonplaten. Deze geschriften richten zich echter niet op het voormalig Nederlands Indië maar zijn breder van opzet of beperken zich juist tot één plaats of genre. De tijd lijkt rijp voor een studie gericht op Indië. De reeds bestaande literatuur verschaft een zeker kader, het te produceren geschrift voegt zich in de reeks. Discografisch werk is nog weinig gedaan. In dit opzicht is het geplande werk pionierend.

Binnen de Indische gemeenschap in Nederland is hernieuwde belangstelling voor de oorspronkelijke cultuur en/of liederen en artiesten uit de kinderjaren. Dit uit zich onder anderen in tentoonstellingen en lezingen, bijvoorbeeld op de Haagse Pasar Malam, waar zonder al te veel toelichtingen Indische platen worden gedraaid. Ook buiten de Indische gemeenschap wordt men zich meer en meer bewust van fonografische bronnen als cultureel erfgoed. Ook mag de Indische muziek zich hier in toenemende mate in belangstelling verheugen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het omvangrijke boek van Henk Mak van Dijk, met bijdrage van Frans Schreuder, *'De oostenwind waait naar het westen, Indische componisten, Indische composities 1898-1945'* en de cd *'Angin Timur gelumbang barat'* met Indische klassieke liederen vertolkt door de sopraan Renate Arends met pianobegeleiding door Henk Mak van Dijk. In het kader van deze ontwikkelingen past het geplande onderzoek uitstekend.

Een korte fonografische geschiedenis van Nederlands Indië.

In de periode voor de onafhankelijkheid van Indonesië zijn voornamelijk westerse maatschappijen actief geweest in de archipel. De Engelse firma The Gramophone Co. (later vooral bekend geworden door het handelsmerk 'His Master's Voice') start in 1903 met het maken van opnamen. Het Duitse label Odeon begint met de opbouw van repertoire in 1904. Columbia volgt relatief laat, rondom 1920. De maatschappijen nemen ter plaatse op. Met intervallen van 5 tot 10 jaar worden expedities gezonden voorzien van de nodige apparatuur. Opvallend is dat met name Odeon gebruik maakt van veel lokale contacten als 'talent scouts' bij de opbouw van het fonds. Ook kleinere labels zijn actief op de Indische markt. Decca, Ultraphon, Telefunken en Kristall starten rondom 1930 met het vastleggen van Indisch repertoire.

In 1931 smelten The Gramophone Co. en Columbia samen en vormen het EMI concern. Vanaf dat moment wordt de in genoemd jaar geopende studio te Singapore benut voor het vastleggen van opnamen voor de Indische markt. Ook wordt de mogelijkheid geopend voor lokale ondernemers om voor de opbouw van een eigen fonds, voor eigen financieel risico, gebruik te maken van deze studio. Lokale labels als Chap Singa (Leeuw Label), Canary Record, Tjap Koeda Doea Java Records en dat van de platenzaak Tio Tek Hong in Batavia maken van deze faciliteiten gebruik.

De omvang van de productie voor de Indische markt is aanzienlijk. Er worden veel opnamen gemaakt en uitgebracht, maar er worden ook daadwerkelijk grote hoeveelheden platen verkocht. Als voorbeeld het jaar 1929. Vanuit Engeland worden in 1929 483.024 platen geïmporteerd, vanuit de Verenigde Staten 19.814 stuks, vanuit Duitsland - de belangrijkste leverancier - 971.101 stuks. In genoemd jaar is de totale Duitse export 3.400.000 stuks. Hiervan gaat dus een kleine 29% bestemd voor Nederlands Indië. Indië is een markt van belang. Bij de importen bevinden zich echter ook de opnamen van westerse muziek. Immers, ook dit repertoire is verkrijgbaar op de Indische markt.

Wat genres betreft wordt alles wat voorkomt in Indië opgenomen. In hoofdzaak gamelan en krontjong maar ook jazz, gesproken woord en in Indië gecomponeerde westers georiënteerde ‘serieuze’ muziek zoals de werken van de violist Belloni. De verschuiving in de lokale muziek is over de vijf decennia die het onderzoek omspant hoorbaar; er is toenemende incorporatie van westers instrumentarium in de inlandse muziek en invloed van westerse genres.

Naast de lokaal opgenomen platen worden ook in Europa ensembles vastgelegd die Indische muziek spelen. Voorbeelden zijn de in 1928 door Edison Bell Radio gemaakte opnamen van Krontjong Orkest ‘Eurasia’ en Krontjong Band ‘Insulinde’ en de rondom 1930 door Columbia vastgelegde ‘Krontjongband Indische Club Amsterdam’ onder leiding van J.H. Stadelmann. In de meeste gevallen bestaat de bezetting uit Indische studenten die slechts tijdelijk in Nederland verblijven.

Dus ... de moeite waard?

De conclusie mag luiden dat onderzoek naar de platen zeker interessant is. Er blijken vele boeiende aspecten aan de Indische grammofonplaten te zitten. De grote hoeveelheid platen (circa 2000 platen zullen lokaal zijn opgenomen) is interessant. Boeiend is hierbij ook dat de diverse labels vanuit een andere invalshoek produceerden. Enerzijds de Europese maatschappijen, die zich op verschillende wijze in het lokale repertoire verdiepten, anderzijds de lokale labels (gebruikmakend van de faciliteiten die door de Europese maatschappijen werden geboden) en dan nog de platen die in Europa door Indische Nederlandse zijn opgenomen.

Een vraag die bij beschouwing van het omvangrijke fonds rijst is: voor welk koperspubliek waren de platen bestemd? Wie kocht bijvoorbeeld een kostbaar album met 12 30cm. platen met gamelanmuziek?

De veelheid aan genres die zijn opgenomen bieden – zeker indien er als opvolgend project digitalisering kan plaatsvinden – ruime mogelijkheden tot nader onderzoek. Bijvoorbeeld de invloeden die – meestal als verwestering – hoorbaar zijn in de muziek. Een ander interessant gegeven – het is hierboven al ter sprake gekomen – is de wijziging in stemming van vele gamelans rondom 1925.

Het geplande onderzoek is uiteraard geen kopie of herhaling van (delen) van de genoemde activiteiten. Eerder zal de uitkomst een belangrijke aanvulling zijn en een stimulans voor verdere studie.

Tim de Wolf,
September 2008